

УДК 159.9:355.23

Микола Омельченко,
здобувач Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

СТАН ТА ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-МОРАЛЬНОЇ ГОТОВНОСТІ КУРСАНТІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано та визначено рівні сформованості соціально-моральної готовності майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби до професійної діяльності та обґрунтовано діяльнісний та особистісно орієнтований методологічні підходи до формування соціально-моральної готовності курсантів до професійної діяльності в умовах ВНЗ МНС України.

Ключові слова: соціально-моральна готовність, критерії, показники, рівні, діяльнісний підхід, особистісно зорієнтований підхід.

В статье анализируются уровни сформированности социально-моральной готовности будущих специалистов пожарно-спасательной службы к профессиональной деятельности и определяется деятельностный и личностно ориентированный методологические подходы к формированию социально-моральной готовности курсантов к профессиональной деятельности в условиях ВНЗ МНС Украины.

Ключевые слова: социально-моральная готовность, критерии, показатели, уровни, деятельностный подход, личностно ориентированный подход.

Levels of social and moral readiness of fire-services' future specialists to the professional activity are analyzed and distinguished in the article; activity and personally oriented methodological approaches to the social and moral readiness formation of cadets to the professional activity in the conditions of High schools of The Ministry of Emergencies of Ukraine are also well grounded in the issue.

Key words: social and moral readiness, indicators, criteria, activity and personally oriented approaches.

В умовах глобалізації та інформатизації сучасного суспільства успішна професійна діяльність у сфері цивільної оборони, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру передбачає, окрім високого рівня компетентності фахівців, вміння адаптуватися до мінливих реалій життя, знаходити

нестандартні шляхи розв'язання проблемних ситуацій професійного характеру. Усе це актуалізує питання удосконалення професійної підготовки майбутніх офіцерів служби цивільного захисту, підвищення вимог до їхньої творчої самореалізації, самопізнання та самовдосконалення, зумовлене новизною й нестандартністю службових завдань та постійно змінюваними ситуаціями, що їх супроводжують в аспекті їхньої соціально-моральної готовності до професійної діяльності.

Мета статті – визначити рівні сформованості соціально-моральної готовності майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби до професійної діяльності та означити методологічні підходи до формування соціально-моральної готовності курсантів до професійної діяльності.

Насамперед відзначимо, що в контексті нашого дослідження формування соціально-моральної готовності до професійної діяльності – це інтегрований за своєю соціальною і моральною значущістю процес формування системи знань, умінь, навичок, особистісних і професійних якостей, мотивів і цінностей майбутнього фахівця пожежно-рятувальної служби, спрямований на реалізацію функціональних обов'язків в екстремальних професійних і життєвих ситуаціях в соціумі, що дозволяють йому функціонувати повноправним членом суспільства. Соціально-моральна готовність до професійної діяльності розглядається нами як інтегральне динамічне утворення, структура якого обіймає такі критерії: мотиваційно-ціннісний, морально-орієнтаційний, рефлексивно-діяльнісний. Кожен з цих критеріїв розкривався через визначені показники, що відображали ступінь сформованості окремих складових готовності курсантів до професійної діяльності. До кожного критерію добирали відповідні діагностичні методики, а також розробляли завдання. Охарактеризуємо кожний критерій.

Мотиваційно-ціннісний критерій соціально-моральної готовності до професійної діяльності забезпечує формування в курсантів позитивного ставлення до набуття професійних знань і вмінь, підвищує мотивацію до їх засвоєння, формує ціннісне ставлення до професійної діяльності, що в результаті надає їм особистісної значущості. Показниками мотиваційно-ціннісного критерію соціально-моральної готовності курсантів до професійної діяльності визначено: сформованість професійної мотивації; мотиваційно-ціннісне ставлення до професійної діяльності; сформованість соціальних і особистісно-значущих цінностей.

Морально-орієнтаційний критерій соціально-моральної готовності до професійної діяльності відображається у професійно-моральних поглядах, переконаннях, принципах курсантів, їхній соціально-моральній зрілості та готовності до життєвого, професійного і особистісного самовизначення. Зазначимо, що соціально-моральні погляди й переконання забезпечують наявність і цілеспрямованість професійних дій,

здатність реалізовувати свій професіоналізм, авторитет, бути морально бездоганим в різних професійних ситуаціях. Морально-орієнтаційний критерій є важливою складовою формування майбутнього фахівця пожежно-рятувальної служби, оскільки саме від сформованості соціально-моральних цінностей, поглядів, принципів і переконань, набутих під час навчання у ВНЗ МНС, залежить успішність його професійних дій і вчинків. Показниками морально-орієнтаційного критерію соціально-моральної готовності курсантів до професійної діяльності визначено: моральну культуру, соціальний інтелект як здатність приймати раціональні рішення, культуру спілкування.

Готовність курсантів ВНЗ МНС до самостійної професійної діяльності передбачає розвиток потреби фахівців не лише у професійному, а й у соціально-моральному удосконаленні власного «Я», а рівень їхньої фахової підготовки значною мірою залежить від того, як вони на основі постійного самовдосконалення зуміють оптимально використати свої знання, вміння і навички, професійні здібності, соціально-моральні якості для вирішення посталих завдань. Насправді, щоб курсант у майбутній професійній діяльності міг успішно реалізовувати професійні обов'язки, важливо під час навчання у ВНЗ МНС розвивати в нього здібності до самовдосконалення і самореалізації. Відтак акцент на процесах самовизначення, самовдосконалення, самоствердження та самоактуалізації є провідним для визначення сутності та змісту соціально-моральної готовності курсантів ВНЗ МНС до професійної діяльності. Показниками рефлексивно-діяльнісного критерію соціально-моральної готовності курсантів до професійної діяльності визначено: здатність до саморозвитку, сформованість рефлексивних умінь, здатність до аналізу й оцінки професійної діяльності та самого себе як її суб'єкта.

Започатковане дослідження передбачало проведення індивідуальних бесід з командуванням факультетів, кафедр, професорсько-викладацьким складом, офіцерами підрозділів, курсантами; опитування, анкетування, інтерв'ювання різних категорій вихователів, викладачів та самих курсантів; аналіз результатів визначення вихідних рівнів сформованості соціально-моральної готовності курсантів до професійної діяльності.

Досвід навчально-виховної роботи з курсантами у профільних навчальних закладах МНС України свідчить, що формування соціально-моральної готовності до професійної діяльності – складний процес, під час якого переплітаються цілеспрямовані та стихійні впливи різних об'єктивних і суб'єктивних факторів. Від того, наскільки ця закономірність враховується офіцерами та професорсько-викладацьким складом вузу, здебільшого залежить ефективність формування соціально-моральної готовності до професійної діяльності як систематичного, цілеспрямованого, послідовного, комплексного впливу на соціально-

моральну культуру курсанта та його поведінку. Дані, отримані під час проведення педагогічного експерименту, дозволили засвідчити, що позитивний ефект формування соціально-моральної готовності до професійної діяльності досягається лише тоді, коли курсантам надається постійна соціально-педагогічна і психологічна підтримка та здійснюється цілеспрямована, систематична робота з формування соціально-моральної готовності до професійної діяльності.

Отримані результати опитування, анкетування, інтерв'ювання курсантів показали, що сучасна молодь здебільшого орієнтована на досягнення особистого успіху завдяки компетентності й професіоналізму, а також на досягнення незалежності й автономності. Відтак, половина респондентів орієнтуються на усталені уявлення про цілі індивідуального існування та важливі риси особистості й зберегли їх тривалість протягом навчання у вищому навчальному закладі системи МНС України. Однак, у другій половині респондентів відсутня чітко визначена спрямованість на такі сталі цінності, що обумовлюється особистісними властивостями, відсутністю або недостатністю досвіду, нечітко сформованою метою власного саморуху тощо. На основі отриманого матеріалу можна дійти таких висновків: вивчення життєвих цілей та моральних орієнтирів курсантів ВНЗ системи МНС України дає можливість стверджувати, що більшість із них намагаються будувати своє життя на досить надійних загальнолюдських цінностях; одним із суттєвих чинників формування соціально-моральної готовності курсантів до професійної діяльності є підвищення ефективності роботи педагогічних колективів вищих навчальних закладів системи МНС України щодо формування у курсантів активної позиції в житті, оптимістичного сприйняття світу, збереження власної гідності, самоідентичності, самовизначення, самовдосконалення, самоствердження та самоактуалізації, що є провідним для соціально-моральної готовності до професійної діяльності.

Відповідно до критеріїв, їх показників було визначено рівні соціально-моральної готовності курсантів до професійної діяльності: оптимальний, достатній, первинний і елементарний.

До оптимального рівня соціально-моральної готовності до професійної діяльності було зараховано курсантів, які мали сформовану професійну мотивацію, високий ступінь розвитку мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, сформовані соціальні і особистісно-значущі цінності; розвинутий соціальний інтелект як здатність приймати раціональні рішення, високу культуру етичного мислення та спілкування; високий ступінь сформованості рефлексивних умінь, здатність до аналізу й оцінки професійної діяльності та самого себе як її суб'єкта та до саморозвитку. Таких курсантів зафіксовано 18,2 %.

Курсантам з достатнім рівнем соціально-моральної готовності до

професійної діяльності притаманна недостатньо сформована професійна мотивація, середній ступінь розвитку мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, сформовані особистісно-значущі цінності; недостатньо розвинуті соціальний інтелект як здатність приймати раціональні рішення, культура етичного мислення та спілкування; середній ступінь сформованості рефлексивних умінь, здатності до аналізу й оцінки професійної діяльності та самого себе як її суб'єкта та до саморозвитку. Таких курсантів зафіксовано 32,2 %.

Первинний рівень сформованості соціально-моральної готовності до професійної діяльності виявлявся у курсантів, які мали нижчий за середній ступінь сформованості професійної мотивації і розвитку мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, недостатньо сформовані соціальні та особистісно-значущі цінності; нерозвинуті соціальний інтелект як здатність приймати раціональні рішення та культура етичного мислення та спілкування; нижчий за середній ступінь сформованості рефлексивних умінь, здатності до аналізу й оцінки професійної діяльності та самого себе як її суб'єкта, залежність саморозвитку від зовнішнього стимулювання. Це – 35,7 % курсантів.

Курсантам з елементарним рівнем сформованості соціально-моральної готовності до професійної діяльності була властива несформована професійна мотивація, нерозвинене мотиваційно-ціннісне ставлення до професійної діяльності, несформовані соціальні та особистісно-значущі цінності; нерозвинений соціальний інтелект як здатність приймати раціональні рішення, низька культура етичного мислення та спілкування; повна відсутність рефлексії минулого досвіду, нездатність до аналізу й оцінки професійної діяльності та самого себе як її суб'єкта, загальмований саморозвиток. Таких курсантів зафіксовано 14,7 %.

Отже, результати констатувального експерименту, щодо рівня сформованості соціально-моральної готовності курсантів до професійної діяльності засвідчують необхідність цілеспрямованої та наполегливої роботи з курсантами з питань мотивації, формування ціннісного ставлення до професійної діяльності, здатності до саморозвитку та сформованості рефлексивних умінь. Здобуті дані у поєднанні з іншими результатами експерименту стали основою для визначення методологічних підходів до формування соціально-моральної готовності курсантів до професійної діяльності, зокрема діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів.

Специфіка діяльнісного підходу у формуванні соціально-моральної готовності до професійної діяльності полягає в орієнтації його на наданні допомоги курсантам у становленні їх суб'єктами власної життєдіяльності. Зазначимо, що це поняття ми вживаємо в двох значеннях: по-перше, як суб'єкт діяльності, який здатний її засвоїти і творчо трансформувати; по-

друге, як суб'єкт свого життя, що здатний проектувати, вибудовувати, оцінювати свої вчинки, дії, стратегію і тактику життя. При цьому наголосимо, що для курсанта важливо здійснювати ту чи іншу діяльність не під впливом певних зовнішніх чи внутрішніх обставин, а внаслідок усвідомленої необхідності дії, переконанні в її соціально-моральній цінності для суспільства, для людей і для себе.

Окремо в межах започаткованого дослідження слід наголосити на особливостях реалізації діяльнісного підходу до формування соціально-моральної готовності курсантів з позицій моральності. По-перше, увагу слід акцентувати на формуванні моральних засад особистості курсанта; по-друге, важливо визначити найважливіші аспекти взаємодії викладачів і курсантів у процесі формування соціально-моральної готовності курсантів до професійної діяльності. Адже розуміння суб'єктами педагогічного процесу необхідності забезпечення такого виду готовності – важлива перспектива для фахового становлення майбутніх офіцерів.

Соціально-моральна готовність курсантів до професійної діяльності з позицій діяльнісного підходу виявляється також в їхній здатності до спілкування, у взаємодії, у становленні особистих контактів, у взаєморозумінні інших людей, в умінні підтримувати діалог, у творчій здатності, смислових трансформаціях себе та інших людей. Такі особистісні прояви курсанта спрямовують на формування власної Я-концепції, в якій відображається ціла низка уявлень про власне Я: самооцінка, самоаналіз, самовиховання, самозаохочення, самообмеження, самовдосконалення, самодетермінація.

Для започаткованого дослідження особливо важливим є те, що особистісно орієнтований підхід за своєю суттю, направленістю, цілями, технологічними особливостями найбільше спрямовує курсанта на самореалізацію, а його професійне становлення забезпечує активізацію механізмів самовиховання, саморозвитку, саморегуляції особистості, що є важливою основою успішної соціально-моральної готовності до професійної діяльності. У вищих навчальних закладах системи МНС України це передбачає актуалізацію навчально-виховного процесу на мотивації видів діяльності курсантів, наповненні їх соціально-моральним змістом, стимулюванням процесів самоудосконалення, розвиткові самостійності, ініціативи, відповідальності.

Таким чином, щодо фахової підготовки курсантів, реалізація ідей діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів у вищій школі передбачає насамперед створення умов для соціально-морального розвитку і повноцінного прояву всіх особистісних якостей курсантів, що актуалізується в процесі їхнього професійного становлення, що становить перспективу подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вольфовська Т. О. Соціальні уявлення молоді про способи й моделі взаємодій у суспільстві / Т. О. Вольфовська // Педагогіка і психологія. – № 3(48). – 2005. – С. 98–106.
2. Капля А. М. Соціалізація курсантів / А. М. Капля // Навчально-методичний посібник для працівників відділень виховної роботи, наставників, керівного складу курсів та курсантів ВНЗ МНС України. – Київ, 2008. – 291 с.
3. Кон И. С. В поисках себя: личность и самопознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1985. – 244 с.
4. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
5. Степанов Е. Н. Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания / Е. Н. Степанов, Л. М. Лузина. – М. : ТЦ Сфера, 2003. – 160 с.
6. Фельдштейн Д. И. Психология взросления: структурно-содержательные характеристики процесса развития личности / Д. И. Фельдштейн // Избранные труды / Д. И. Фельдштейн. – 2-е изд. – М. : Флинта, 2004. – С. 94–124.